

**“...ALLE DE TING HVIS TAB STADIG GIVER MIG AMPUTATIONSSMERTER”¹
– OM MIGRATIONSERFARINGENS SPROGLIGE OG
OVERSÆTTELSEMÆSSIGE ASPEKT**

Sylwia Izabela Schab
Adam Mickiewicz-Universitetet i Poznan
sylwias@amu.edu.pl

Abstract

The contribution attempts to analyse aspects of language and translation as a part of a migration experience. The point of departure for the analysis is selected works by three Polish-Danish authors. The above-mentioned aspects are considered to be a permanent fixture in Polish-Scandinavian migration literature. The term 'translation' should not only be understood as a linguistic operation but also as a necessary attempt to make oneself and one's own identity understandable in a new cultural and intellectual context. The authors (Janina Katz, Alicja Fenigsen and Bronisław Świdorski) are all Polish Jews, who had to leave Poland after 1968, during a period of increasing anti-Semitism. They present different attitudes and feelings (nostalgia, duplicity and rootlessness) towards their mother tongue, Polish, and different strategies on how to deal with the foreign reality – from attempting to assimilate to recognizing the impossibility of altering their image (and self-image) as strangers. Although all the works analysed are autobiographically inspired, they express the universal condition of the subject in an era of migration.

Nøgleord

Dansk migrationslitteratur, migrationserfaring, sprog og oversættelse, Janina Katz, Alicja Fenigsen, Bronisław Świdorski

Polske indvandrere udgør den største etniske minoritet i dagens Danmark². De er kommet til landet i flere bølger siden den første store dvs. de såkaldte roepolakker (1893-1929). Den mest kunstnerisk produktive kom efter 1968 – et år med antisemitismens opblussen i Polen, og den mest talrige var den, der kom efter at Polen blev medlem af Den Europæiske Union i 2004.

Polske motiver kan dog ikke opfattes som særlig produktive i dansk litteratur og foreløbigt kan man heller ikke tale om en særlig "polsk stemme" i den litteratur, der er skrevet af polakker i Danmark. Man kan dog pege på etablerede forfattere af polsk afstamning, som opnåede anerkendelse i den litterære verden (enten den danske eller den polske) og som italesætter deres migrationserfaring forbundet med Danmark. I det følgende vil jeg fokusere på tre af dem: Janina Katz (1939-2013), Alicja Fenigsen (født 1949) og Bronisław Świdorski (født 1946). De er alle tre af polsk-jødisk afstamning og kom til Danmark som følge af den voksende antisemitisme i

¹ Fenigsen, 1982, 101.

² Tallet for 2016 er 37 090, hvor den næststørste indvandrergruppe (tyrkere) udgør 32 488 (*Indvandrere i Danmark 2016*, Danmarks Statistik, s. 13, tabel 1.2.).

Polen, som peakede i 1968. Det de også har tilfælles er, at deres værker er selvbiografisk inspirerede/ selvbiografiske/ autofiktive.

Formålet med denne artikel er at analysere deres værker med henblik på det aspekt af deres migrationserfaring, som er forbundet med sprog (modersmålet og det nye sprog) og oversættelse (i lingvistisk betydning, men frem for alt – mental, dvs. det at skulle oversætte sig selv til en ny forståelsesramme). Og jeg gør det af to grunde. For det første er det det aspekt, som de allesammen referer til og som er karakteristisk for polsk-skandinavisk litteratur (jf. Zduniak-Wiktorowicz, 2010, 49)³. Sproget er også et af de grundlæggende byggesten for ens personlige identitet – ens konkrete og metaforiske "moders stemme", hvor ens verden tager sin begyndelse, for at referere til H.C. Andersens berømte digt. For det andet (og det er nok også en af grundene til det første) er sproget et af de træk, som prioriteres højest, når man taler om danskhed (jf. Danmarkskanon og den såkaldte danskhedsdebat) – dansk opfattes ofte som en grænsedrager, som en schibbolethprøve, man skal bestå for at komme ind i den danske (kulturelle og samfundsmæssige) varme. I det følgende stiller jeg mig således det spørgsmål, hvordan sproget og nødvendigheden af at oversætte sig selv præsenteres i de tre forfatters udvalgte værker.

Janina Katz – et liv som barbar

Janina Katz var den af de tre nævnte forfattere, som nød den største kunstneriske anerkendelse i Danmark. Hun skrev på dansk, hendes værker (10 digtsamlinger, 5 romaner, 2 novellesamlinger og en børnebog) blev udgivet i Danmark, i 2002 fik hun Statens Kunstfonds livsvarige ydelse og sidst med ikke mindst blev hun indstillet til Nordisk Råds litteraturpris som repræsentant for Danmark (i 2012, for digtsamlingen *Skrevet på polsk*). Hun har også oversat en række polske digtere til dansk (bl.a. nobelpristagere Czesław Miłosz og Wisława Szymborska). Katz debuterede i Danmark og på dansk, 22 efter at hun kom til landet. Dansk kan derfor siges at være det sprog, som muliggjorte, at hendes kunstneriske potentiale fandt sit formmæssige udtryk. Det er først og fremmest i sin lyrik, hun kommenterer det at skulle tænke og opleve sin nye virkelighed på et fremmed sprog (og det gælder først og fremmest debutsamlingen *Min moders datter* fra 1991, hvorfra de følgende eksempler kommer). Og det gør hun ved at fremføre metaforer, som udtrykker det umenneskelige og monsteragtige ved det, som fx i digtet "Et kalv med to hoveder". Her beskrives det at være tosproget som et tab, en delvis død, som er forbundet med en efterfølgende vemod og tristhed, og noget som potenserer jegets fremmedhed over for sig selv (s. 78):

Underlig nok/ føles det ikke som en triumf/ at være tosproget. / Heller ikke/ som en
splittelse./ Snarere/ som ens ældste og bedste vens/ uundgåelige forsvinden./ Og i stedet
for:/ to gode bekendte./ Eller som måske være/ en kalv/ med to hoveder/ der ikke sidder/
fast nok/ og derfor/ nikker/ til hinanden/ vemodigt.

Jeget er tydeligvis utilpas ved situationen, hvor det skal formidle sig selv på et fremmed sprog – et sprog, som digteren ved en anden lejlighed har betegnet som "et mareridt af et sprog. En

³ Og for migrantlitteraturen i Skandinavien – se Stoubæk, 2012, 55ff.

ondsindet lingvists hikkende drøm" (efter Christiansen, 2015). Jeget har svært ved at gøre dansk til en del af sin identitet, markerer afstanden til dette sprog, som fx i digtet "Kærlighed" (*Min moders datter*, s. 79): "Kærlighed/Lighedkær/ Kær/ lig/ hed./ Pas på/ når du leger/ med sproget./ Det er ikke/ dit/ Du er ikke/ dets/ Hvor er dansk/ dog/ grimt."

Det at tale dansk – "kopuler[e] med en vidt fremmed. Med barbariske gloser" – bliver til en form for utugt og utroskab over for sit "dejlige/ (...) sjuskede sprog" ("Utroskab", *Min moders datter*, s. 80). Det er også en uærlig handling – jeget opfatter det som et tyveri. "Dette er ikke mit sprog", understreger Katz i digtet "Jeg er en tyv" (*Min moders datter*). Da jeget bliver besøgt af sit inderste væsen ("Morgenbesøg"), afsløres det sidste som ikke dansk – det kan ikke bestå schibbolethprøven grundet udtalen af r-erne ("rullende uhyggeligt på r-erne", jf. analysen af digtet hos Stoubæk, 2012, 107ff.). Det gamle sprog er hun utro, det nye er et, som hun ikke føler, hun har krav på og som hun bare tiltusker sig – som resultat bliver hun fattigere på det sproglige udtryk, hvis ikke direkte et sprogløst væsen, en barbar – altså en, som ikke har et (civiliseret/ forståeligt) sprog (hendes debutroman (1993) og et af digtene i debutsamlingen bærer titlen "Mit liv som barbar"). Migrationserfaringen udtrykt af jeget i Katz' digte og reflekteret gennem sprogforfølelse er en erfaring af at være sat udenfor de civiliseredes "limes", af en, hvis identitet er blevet spaltet og aldrig vil kunne gro sammen igen. I denne kontekst er også titlen på hendes næstsidste digtsamling *Skrevet på polsk* (2011) betydningsfuld. Digtene fra samlingen tematiserer ikke det sproglige, således er det udelukkende titlen, som fungerer som en figur af (sproglig) anderledeshed og afstandstagen samt som en referenceramme til digterens sande sproglige identitet – og dermed det verdenssyn, hvis grænserne udstikkes af sproget i takt med den kendte Wittgensteinske formel⁴.

Alicja Fenigsen – amputationssmerter og formidlerfigur

Alicja Fenigsen er forfatter til 2 romaner, som udkom i Danmark: *Der var så meget. En fremmeds fortælling* (1982) og *Og på den anden side* (1989). Hovedpersonen i dem begge to er en ung kvinde af polsk-jødisk afstamning, som bosatte sig i Danmark. Hendes livsstrategi er at blive integreret, at blive "ligesom de, med deres lette skridt og yndefulde kroppe" (Fenigsen, 1982, 13). Det nye sprog bliver omtalt som et, som i starten ikke voldte nogen problemer ved indlæringen (også takket være betagelsen af læreren), men som med tiden afslørede nogle faldgrubber: "Alle disse vittigheder der skal forklares, vendinger der skal dræbes og dissekreres for at kunne forstås, igen og igen." (ibidem, 9). Det gamle er et, som hovedpersonen Felicia savner som pars pro toto – et symbol på det fædreland, hun skulle forlade. Længslen bliver vakt til live, når hun mødes med polakker. Mødet fremkalder "smagen af de nye digte, nye vendinger, gamle vittigheder i en ny frisk forklædning" (ibidem, 84). Tegnet på at blive sproglig integreret er, når danskerne roser hendes banden og med glæde kommenterer "– Nej, hvor har du dog lært vores smukke sprog!" (ibidem, 53). Sproget – det gamle og det nye – opfattes som en redning og forankring, som noget, der gør hovedpersonen til et menneske, der kan frigøre hende og ligestiller hende, som muliggør at finde sin plads inde i varmen. Det bliver til selveste

⁴ Det er også interessant, at Katz tre år tidligere udgav en digtsamling på polsk under titlen *Pisane po polsku* [Skrevet på polsk] i Polen (Kraków, 2008). Den danske samling under samme titel – *Skrevet på polsk* – indeholder flere digte end den polske, det er heller ikke alle digte fra *Pisane po polsku*, som findes i den danske.

livspræmis – dansk og polsk beskrives som lunger, og der er "en sårbar balance" (ibidem, 124) mellem dem. Dansk bringer hende tilbage fra den "halvvisne" tilværelse "i et forladt hus" – tilbage i livet:

Det fryder mig at kunne se det, det giver mig håb om at kunne finde mine egne rødder i det nye sprog, min tabte baggrund, alt det der over for andre giver denne beskyttende og tiltrækkende gang lak, der opfattes som dannelse. Altså, alle de ting hvis tab stadig giver mig amputationssmerter. Hvis man har prøvet at være sprogløs i en voksen, nogenlunde bevidst alder, [...], og har lært at tale igen, sætter man virkelig pris på sproget. Det er talen, fornemmelserne og nuancerne, der afgør om man får lov til at leve blandt mennesker igen, eller om man begrænses til at leve som en halvvisnen potteplante, glemt og støvet i et forladt hus. (Fenigsen, 1982, 101)

Alligevel er det det polske sprog som opfattes som hjemmet, hvor man ikke behøver lange forklaringer, hvor man "forstå hinanden i halve sætninger" (ibidem, 122), det er det følelsesmæssige oprindelsessted. Med tiden er dansk blevet til Felicias "mere mit" – med det forbehold, der ligger i biordet "mere".

Hovedpersonen i Fenigsens anden roman – Anna er ældre end Felicia og hun oplever en næste bølge af polske flygninge, som kommer til Danmark. Hun påtager sig tolkningsopgaver for politiet samt arbejder for DR i forbindelse med de uroligheder, som opstod efter indførelsen af krigsretstilstanden i Polen i 1981. Sprogene – polsk og dansk – bliver til et kommunikationsmiddel, kendskabet til dem giver hende en position som ekspert – en som er i stand til at formidle mellem to verdener, som dog i takt med den sprogrelativistiske formel aldrig kommer til at forstå hinanden: "Det er klart at de i virkeligheden ingen mulighed har for at forstå de verdener andre kommer fra, ingen reelle chancer for at vudere deres forklaringer." (Fenigsen, 1989, 83).

Bronisław Świdorski – en evig oversætter

Bronisław Świdorski er den eneste blandt de tre forfattere, hvis skønlitterære tekster ikke er forfattet på dansk og heller ikke udkom i Danmark. Han har skrevet to romaner – *Słowa obcego* [Den fremmedes ord] (1998) og *Asystent śmierci* [Dødens assistent] (2007), som begge to blev indstillet til Polens fornemste litteraturpris – Nikeprisen⁵. Han er også forfatter til mange essays om migration, identitet, litteratur, filosofi og politik, som udkom i polske aviser og tidsskrifter og som i 2012 blev samlet i bogen *Kiedy mogę zabić? Dyskusje o kulturze i przemocy* [Hvornår må jeg slå ihjel? Diskussioner om kultur og vold], som også indeholder interview med forfatteren og er på knap 500 sider.

I sin essay "Doświadczenia emigranta" [En indvandrers erfaringer] fra 1990 formulerer han tanken om, at en indvandrers grundlæggende erfaring er, at fejlen kommer før normen og det, som karakteriserer ham eller hende er en position som "en evig oversætter" – en, som skal oversætte sin gamle identitet til den nye, og så den nye til den gamle, når han bevæger sig

⁵ Hans litterære debut var en kortroman *Autobiografia* [Selvbiografier], som udkom i London i 1981. Świdorski var også forsker ved Søren Kierkegaards Forskningsinstitut og har oversat Kierkegaards tekster til polsk.

mellem sine to kulturer (Świderski, 2012, 111). De enkelte sprog er efter hans udlægning kun i stand til at udtrykke en del af en emigrants biografi, som resulterer i at man mister en del af den: "Modersmålet har glemt emigranten, det nye sprog har ikke begreber, som ville være præcise nok til at kunne udtrykke hans individuelle oplevelser."⁶ (ibidem, 112).

Den fremmede i *Ślowa...* kan ikke klassificeres inden for det danske sociale system, fordi han ikke har noget sprog, som ville være forståeligt for repræsentanten for systemet – politibetjenten Lone. Hans fremmedhed hviler frem for alt på manglen – manglen på færdighed til at gøre sig forståelig, dvs. at oversætte sig selv til en ny kultur. Hovedpersonen, som underviser i polsk på Københavns Universitet og er specialist i oversættelsesteori – professor B.'s opgave bliver at forstå den fremmede og oversætte hans biografi og dermed tilpasse den de rammer, der fremgår af systemet. B. mislykkes i denne opgave, og selv lider en social og personlig nedtur, da han også viser sig ikke at være som de andre. Den fremmedes stemme, en stemme, som kommer fra et ikke-sted, er meget svag; han vælger også bevidst at tie stille, for han kan ikke tage sig selv alvorligt, når han taler dansk (ibidem, 237). Han vælger ikke at sige noget på dansk for ikke at blive berøvet sit inderste væsen: "Ud over det vidste jeg, at min tavshed er – at den netop er min. At adlyde læreren [som ville have, at han gentog danske ord og sætninger uden at forstå dem, S.I.S.] var lige med at miste sig selv: at udtrykke sig selv ved hjælp af fremmede ord." (ibidem, 236). "The subaltern can not speak" og derfor kan ikke formidle sin erfaring, sine behov og sin tidligere verden. Dermed bliver han dømt til en andenrangseksistens. Den fremmede "består kun af ord, som oftest er uklare" (ibidem, 254), og er en, som bliver usikker på sig selv og som andre bliver utrygge ved.

Hovedpersonen i *Asystemt....*, som bærer forfatterens navn, er selv en fremmed i Danmark, på trods af at han længe har opholdt sig i landet og kan tale dansk. Han er et individ, som står mod systemet og opfatter sig selv som dets feudale undersåt og slave (Świderski, 2007, 37). Han kan ikke få sin vilje mod systemet inkarneret af fuldmægtigen Mette, for "Kunne jeg have det sidste ord på dansk?" (ibidem, 38). Det er bl.a. sproget – det polske, som placerer ham som "the subaltern". Det er dog også polsk, som muliggør at udtrykke de følelser, som han har svært ved at nå, som det sker under en terapeutisk session i Christiania (ibidem, 317f.). Som arbejdsløs bliver han pålagt den opgave at assistere en døende mand i koma, som kommunen tror, er polsk – han skal tale til ham på polsk. Świderskis hovedpersoner forsvare deres individualitet og anderledeshed, deres "samfundsmæssige gramatiske ukorrekthed" (Świderski, 2012, 112) over for det danske samfund. Sproget bliver brugt som et redskab til at trodse systemet – mod unificeringen. Muligheden for at oversætte viser sig at være begrænset; der er meget, der forbliver i deres separate sprog- og kulturverdener og bliver "lost i translation". Derfor vælger hans hovedpersoner ofte den strategi, som sikrer integritet og intimitet, dvs. ikke at tale. "The subaltern" kan heller ikke tale, så hans stemme bliver hørt: "Efter nogen tid har jeg lært dansk, men det at tale sådan, som demokratiet pådutter et individ – at argumentere præcist og overbevise andre om, at jeg har ret – det har jeg aldrig lært." (ibidem, 283).

⁶ Citaterne fra Świderskis tekster kommer i min egen oversættelse.

Afslutning

Den polske stemmes fremmedhed i de analyserede værker understreges yderligere på det formelle plan. Søren Frank (2012, 8), som peger på de områder, hvor "[m]igrationslitteraturens formelle hjemløshed" kommer til udtryk, nævner bl.a. "lingvistisk urenhed og heteroglossia". Hos Fenigsen og Świdorski ses det ved brug af henholdsvis polske og danske glosser, udtryk eller enkelte sætninger, som får den funktion at gøre teksten mere autentisk og udstyrer den med "et etnografisk [ind-]blik" (Mohnike, 2007) – på den ene side. På den anden fungerer de som figurer for distance, som markører for fremmedhed og tegn på uforståelighed.

Modersmålet kommer forskelligt til udtryk hos de tre forfattere og det sker oftest i den kontrastive sammenstilling med det nye sprog. Hos Fenigsen er nostalgi den dominerende modus, polsk er det man længes efter. Dansk opfattes derimod som et praktisk redskab, som muliggør kommunikationen. Hos Katz resulterer tosprogethed i en reduktion, en forarmelse som følge af afskedstagen med "sin gamle ven". Hos Świdorski er fokus flyttet på dansk som et undertrykkende system, hvor den fremmede er udsat for konstant at begå (og lave) fejl og hvor den nødvendige oversættelse af sig selv til den nye forståelsesramme bliver til et (næsten) umuligt projekt.

Bibliografi

- Christiansen, J.K. (2015). Janina, kære Janina. *Berlingske* (13.01.2015).
<http://www.b.dk/boeger/janina-kaere-janina> (hentet d. 20.07.2016).
- Fenigsen, A. (1982). *Der var så meget. En fremmeds fortælling*. København: Gyldendal.
- Fenigsen, A. (1989). *Og på den anden side*. København: Gyldendal.
- Frank, S. (2012). Hvar er migrationslitteratur?. *Kritik*. Nr. 203, s. 2-10.
- Indvandrere i Danmark 2016*. Danmarks Statistik. <http://www.dst.dk/Site/Dst/Udgivelser/GetPubFile.aspx?id=20704&sid=indv2016> (hentet d. 12.01.2017).
- Katz, J. (1991). *Min moders datter*.
- Katz, J. (2008). *Pisane po polsku*. Kraków Budapeszt: Wydawnictwo Austeria.
- Katz, J. (2011). *Skrevet på polsk*.
- Mohnike, Th. (2007). Der ethnographische Blick. Über Literatur und Kultur als diskursive Kategorien am Beispiel schwedischer Einwandererliteratur der Gegenwart. I: Adam, J. at al. (red.). *Transitraum Deutsch. Literatur und Kultur im transnationalen Zeitalter*. Wrocław-Dresden: Neisse Verlag, s. 237-253.
- Stoubæk, R.M.R. (2012). *"Ich hatte viele Grenzen überschritten, um die zu wesen, die ich nun war:" Hauptaspekte der skandinavischer Migrantenliteratur*. Dissertation. Eberhard Karls Universität Tübingen. https://publikationen.uni-tuebingen.de/xmlui/bitstream/handle/10900/47056/pdf/DISS_R_Stoubæk.pdf?sequence=1 (hentet d. 15.06.2016).
- Świdorski, B. (1998). *Słowa obcego*. Kraków: Znak.
- Świdorski, B. (2007). *Asystent śmierci*. Warszawa: WAB.
- Świdorski, B. (2012). Doświadczenia emigranta. I: J. Borowczyk, M. Larek (red.). *Kiedy mogą zabić? Dyskusje o kulturze i przemocy*. Poznań: Wydawnictwo WBPiCAK, s. 111-113.
- Zduniak-Wiktorowicz, Małgorzata. 2010. *Współczesny polski pisarz w Niemczech*. Poznań: Wydawnictwo UAM.

Om forfatteren

Sylwia Izabela Schab (sylwias@amu.edu.pl) er Ph.d. i skandinavisk litteratur. Lektor ved Institut for Skandinaviske Studier, Adam Mickiewicz-Universitetet i Poznan. Beskæftiger sig med dansk rejselitteratur om Polen, polsk rejselitteratur om Skandinavien, det postkoloniale aspekt i dansk litteratur samt dansk-polsk migrationslitteratur.

Tijdschrift voor Skandinavistiek 36(2), 2018/19

Except where otherwise indicated, the content of this article is licensed and distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 3.0 License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.